

האתוס של צה"ל

מאז מלחמת יום הכיפורים הולך ומאבד צה"ל את מקומו המרכזי בחברה הישראלית. תרמו לכך לא רק המחדל של 1973 ומלחמות לא פופולריות דוגמת של"ג והאינתיפאדה, אלא גם שינויים עמוקים בערכיה ובראיית העולם של החברה הישראלית. כיום אנו נמצאים בעיצומו של גיבוש מחדש של אופי היחסים בין החברה בישראל לצבא שלה

רס"ן מוטי גבע

לצד לחימה מתמשכת באויב.

כאשר עם נמצא במלחמה על קיומו, הוא מפתח התנהגות לאומית של אנשי מלחמה ומגייס את מרב המשאבים הרוחניים והסמליים למערכה על חייו. מכאן אפשר גם להסביר מאפיין נוסף של האתוס ההגנתי: צה"ל אינו תוקף ואינו מעוניין לכבוש שטחים. צה"ל מגן על מדינת ישראל. כיבוש השטחים במלחמות השונות הוא תוצר לוואי של ניצחונות ולא של תפיסה אידיאולוגית.

שינויים באתוס צה"ל

מערכת היחסים הבלתי רגילה בין הצבא לחברה הישראלית, שהתקיימה מאז הקמת המדינה, אופיינה ביראת כבוד מופלגת שהוענקה לצבא ולכל העוסקים בביטחון. אך מערכת זאת הפכה במהירות לנחלת העבר, ולכך סיבות רבות. האוטונומיה שממנה נהנה צה"ל בעבר הולכת ומצטמצמת, היחסים בין האזרחים לצבא בישראל נכנסים לתלם של נורמליזציה.

בעבר היה השירות בצבא הסממן המובהק של השתייכות לחברה הישראלית. תפקיד זה של צה"ל בחברה היה תוצאה של מרכזיותו הפרגמטית של נושא הביטחון. נוסף על כך היה השירות ביטוי של ההגשמה הציונית. נוצרה קרבה בין ערכי צה"ל לערכים המרכזיים בחברה הישראלית. קרבה זאת ביטאה גם את היוקרה שיש לצה"ל ולמפקדיו בקרב הציבור הרחב ובחדירה של ההווי הצבאי להיבטים של חיי היום-יום, כולל כניסתו של סלנג צבאי

הקדמה

המיתוסים שבנו את הצבא מפרשים את ערכי העבר של החברה הישראלית, את ערכיה בהווה, ונראה שניתן יהיה לפרש באמצעותם את ערכי המדינה גם בעתיד. הצבא נולד וגדל לתוך עולם אידיאולוגי רווי בסמלים בעלי תוכן כמעט מטפיזי. המיתוסים הופנמו בתודעת ה"צבר" והביאוהו לראות את עצמו כנצר לעם נבחר, בעל תודעה וגאווה – להבדיל מדמות היהודי בגולה.

המיתוסים נועדו לעצב דמות של לוחם עז נפש, המוכן להקריב את עצמו למען המדינה, למען ערכים נעלים של תרומה לבניין האומה והארץ ולבניית עתיד טוב יותר. אני מעז לומר שבמידה מסוימת סיעו המיתוסים להתגבר על הפחד והקלו על אובדן של קרובים ושל חברים, כך שלמעשה תרמו המיתוסים לחוזק ולעוצמתו של צה"ל. אלה בנו את האתוס של צה"ל בחברה הישראלית עוד לפני קום המדינה, במהלך ההקמה ועד ליום זה.

קיים קשר בין סמלים דתיים לבין סמלים צבאיים. זוהי תוצאה של צירוף נסיבות היסטוריות של העם היהודי העולה לישראל יחד עם המהפכה האידיאולוגית, שהתרחשה

בעל תואר שני במדעי המדינה. משמש כמפקד אימון יחידות בבית הספר לחימוש.

לשפה השוטפת, עם קיצורי המילים וראשי התיבות, והמשכו בשירים עבריים של הלהקות הצבאיות ולעיתים אף בפרטי לבוש.

כיום נמשכת מגמת השינויים שהחלה כבר בשנות ה-70. שינויים אלה החלו לאחר שצה"ל הופתע במלחמת יום הכיפורים ונמשכו – ואף התגברו – בעקבות מלחמת לבנון, שבה התערערה תפיסת "האין ברירה" המסורתית. גם האינתיפאדה עוררה תהיות רבות באשר לתפקידו של הצבא.

הסביבה הפוליטית אף היא מורכבת הרבה יותר מאשר בעבר. זוהי סביבה שבה האוכלוסייה בכללותה מאבדת את סבלנותה ומתחילה לחטט בעניינים צבאיים – סביבה שבה נעשה קשה יותר ויותר ליישב את הניגודים בין צבא מודרני ומקצועי לבין צבא העם, בין הצורך לשמור סוד לריבוי ערוצי התקשורת.¹

אין הסבר אחד לצמצום האתוס הצה"לי ולצמצום תפקודיו בחברה הישראלית. למערכת יחסים זו, שבפניה ניצב כיום הצבא, יש שורשים עמוקים, המתחילים עם קום המדינה ואף לפני כן והמשכם במלחמות השונות ובאירועים שונים שקרו בצבא, בחברה הישראלית ובעולם.

מרבית תפקידיו של צה"ל צומצמו או בוטלו. האחריות לקליטת עולים מוטלת על משרדים ממשלתיים, הגדניעי איבד מיוקרתו ומכוח המשיכה שלו בקרב הנוער, עד כי ב-1991 הוחלט לצמצם את פעילותה של מפקדת הגדניעי ולאחדה יחד עם מקא"מ (מרכז קידום אוכלוסיות מיוחדות) תחת פיקודו של קצין חינוך ראשי. בתחילת 1993 נמסר שצה"ל הפסיק לממן מתקציבו את העסקות של מורות חיילות, במקום זאת הוא גובה ממשרד החינוך את עלות אחזקתן. כלומר, עבודתן כבר אינה נתפסת כשליחות לאומית, אלא כשירות הניתן להשכרה.²

התופעה בכללותה היא תולדה של נסיבות מורכבות, המשקפות תמורות בסביבה החברתית שבה פועל הצבא. אם מצרפים את כולן יחד, הן מבשרות על מהפכה בתפיסת החברה את הצבא, ובעיקר את מפקדי הצבא. הצבא חדל לגלם – כפי שעשה בעבר – אידיאלים קולקטיביים מוסכמים בחברה.

"מתי חדלנו לדבר על 'צברים' והתחלנו לדבר על 'ישראלים'?" מתי חדל 'ישראלציקי' של דוש להיות צעיר נחצי והחליט שהגיע הזמן ללבוש מכנסיים ארוכים ולוותר על כובע הטמבל? קשה לאתר את הרגע שבו חל שינוי רב משמעות זה. אבל ברור שמרכיבים אופייניים של הזהות ה'יצברית' הישנה התמססו עם השנים, ובמקומם באו מרכיבים אחרים... הזהות הישראלית החדשה טרם זכתה בדמות האידיאלית שלה. כיום אי אפשר להצביע על מוקד אחד של זהות. החברה הישראלית אינה מכירה עוד בקיומו של אתוס המקובל על הכול. השסע הפוליטי-החברתי-התרבותי הוא כה עמוק, שלא יכול להיווצר דימוי של דמות אידיאלית, שהכול יקבלו אותה ואת עולם הערכים והנורמות שהיא מייצגת.³

אניטה שפירא היטיבה לתאר את השינויים שחלו ושחלים

בחברה הישראלית – שינויים שדוחקים הצידה אתוסים וזהויות קולקטיביות ומרוממים זהויות משנה ונותנים עדיפות לפרט על פני החברה. שינויים אלה מובילים למסקנה הנובעת מאליה, שאתוס ונורמות אינם קבועים ואינם חרוטים בסלע. הם משתנים עם השתנות המציאות הקיומית או הפסיכולוגית-התרבותית של חברה נתונה. הנורמות הרווחות בחברה בתקופה מסוימת הן במידה רבה השתקפות של האתוס, ולפיכך אפשר לעקוב אחר השינויים בנורמות ובאידיאלים החברתיים כדי לעמוד על השתנות האתוס. תהליכים אלה יהיו מלווים במתחים חברתיים כתוצאה מהתנגשות בין מערכות ערכיות שונות – זו המבקשת לשמר מול זו המבקשת לשנות. ולעניינו – בין צה"ל, החברה והתקשורת.

השפעת אירועים על האתוס

לא ניתן למדוד את השפעתו של כל אירוע ספציפי, אולם גם לא ניתן להתעלם מהעובדה שהשפעתם המצטברת של האירועים מאז 1973 היא בכיוון של פחות האתוס הצה"לי. מחדלי יום הכיפורים הנחיתו מהלומה קשה על מעמדו הכמעט מיתולוגי של צה"ל – מעמד שהתבסס בעקבות הניצחון הגדול במלחמת ששת הימים. מלחמת לבנון גרמה לפיחות, נוסף במעמדו של צה"ל. כיום מתייחס הציבור אל הצבא כמו אל יתר הגופים הציבוריים האחרים, שנבחנים על-פי אמות מידה מחמירות. הביקורת על צה"ל לאורך השנים לובשת צורות שונות. במקרים קיצוניים היא מוליכה להקמתן של ועדות חקירה ממשלתיות לבחינת תפקודו – דוגמת ועדת אגרנט, שעסקה במלחמת יום הכיפורים, וועדת כהן, שעסקה באירועי סברה ושתילה בלבנון. במהלך האינתיפאדה ניכרה גם נכונות של בג"ץ לדון בפעולות צה"ל בעקבות פניות של אזרחי ישראל ושל תושבי השטחים. אולם בולטת מכול היא הביקורת שמותחים כלי התקשורת הישראלים על צה"ל. משקלם השלילי של הדיווחים על צה"ל הולך וגובר. כך, למשל, הואשם צה"ל במחדלים מבצעיים בלבנון ובאינתיפאדה וכן באחריות לאי-תקינותן של חלק מערכות המגן, שחולקו לאוכלוסייה האזרחית לקראת מלחמת המפרץ ב-1991.

ההשלכות המצטברות של ביקורת כזאת נותנות את אותותיהן במגזרים רבים בחברה הישראלית. ניתן להבחין בכך באמצעות התייחסות החברה לאירועים השונים. דוגמא לכך בתקופה האחרונה הייתה המשבר בעניין הסדרי הביטוח לטייסים ולמפקדים בדרג הלוחם במילואים. בעוד שבעבר היה מקובל טאבו האומר כי בצבא אין עיצומים או שביתות, הנה לפתע מפקדים במערך המילואים, שנקראו לשירות פעיל, שבתו משום שצה"ל קיפח אותם בתנאי הביטוח שלהם בהשוואה למפקדים בצבא הסדרי. הרמטכ"ל שאול מופז התייחס לאירוע זה באומרו: "חשוב שהחברה הישראלית תטפח את הנושאים בנטל, ושמידת ישראל תתגמל אותם כראוי".⁴ בדברים אלה הביע הרמטכ"ל את עיקרי השינוי במילה אחת – תגמול.

בתחילת שנות ה-80 נשמעו לראשונה התבטאויות מצד קצינים

בצה"ל בדבר הצורך להיטיב את תנאי השכר והשירות שלהם. עד לאותה תקופה היה גם נושא זה בגדר טאבו שאין מדברים עליו. התפיסה הערכית והנורמטיבית הייתה, כי השירות בצבא צריך להיות מבוסס בעיקר על תחושת השליחות וההקרבה של המשרתים בו, וכי לא ייתכן קשר בינו לבין תגמולים חומריים. מה שהחל כהתבטאויות בודדות ומהוססות הלך וגבר עם השנים, עד תקופה זו, שבה אנו חוזים במגמה הפוכה. לא עוד דיבורים על תחושת שליחות לאומית ועל הקרבה אישית למען החברה, אלא תביעות מפורשות וגלויות להטבת תנאי השירות. פער התפיסות והגישות בין הפיקוד הבכיר לקצונת הביניים בצבא הוסבר על-ידי הראשונים בפער הערכים המאפיינים את הדורות השונים. שיאו של תהליך זה פרץ לכלי התקשורת בוויכוח על תקציב הביטחון בין משרד הביטחון לצבא. בוויכוח זה הציגו הצדדים עמדות שונות לגבי גובה המשכורות המשולמות לאנשי הקבע. משרד הביטחון הגדיל לעשות בפרסמו בעיתונות היומית תלוש משכורת של קצין בכיר בצבא.

צה"ל מנסה להתמודד עם הנושא. "צה"ל נאלץ, למשל, להקדיש לאחרונה תשומת לב גוברת לסוגיות של שכר הקצינים וההטבות הניתנות להם, כגון שיכון והשכלה. נראה שהצבא מקווה ששכר והטבות ביד רחבה יעצרו את דליפת הכשרונות החוצה. אבל צעדי חנופה מסוג זה חותרים תחת עצמם. השפעתם העיקרית היא ערעור נוסף של האידיאל הצבאי המסורתי והחלפת רעיון השירות למדינה באתוס חדש, אתוס של עיסוק ושל מקצוע. יתר על כן, ככל שמדובר בגמול חומרי, אין להניח כי צה"ל יוכל להתחרות במגזר הפרטי".⁵

השתנות מערכת הערכים של הקצונה בצה"ל אינה אלא השתקפות השינויים במערכת הערכים בכלל החברה בישראל, המלמדת על תהליך השינוי בערכים בחברה בכלל ובצה"ל בפרט.

בריאיון שנערך עם אלי"ם גל הירש הוא נשאל: "שירתת 17 שנה, נפצעת. לא מספיק?" תשובתו: "אני רואה קשר הדוק בין מורשת שלמה, שעליה גדלתי וחונכתי, ובין מה שאני עושה. לצערי, האומה לא נושאת יותר על כפיים את האנשים האלה, אבל זה כנראה חלק מהנרמול שלה... היום הציבור חושב דברים אחרים. מצד אחד אני מבין את זה ורואה בזה תהליך של התבגרות החברה הישראלית, אבל מאידך אשקר אם אומר שזה לא מפריע לי. כאשר אני בשפיץ של המערכת הביטחונית, בעיני רוב הציבור אני לא בשפיץ של החברה הישראלית, ולדעתי מדינת ישראל עוד לא יכולה להרשות לעצמה את הלוקוס הזה".⁶

בעבר ראתה החברה את השירות בצבא כצינור למוביליות חברתית, שדרכו ניתן לרכוש מעמד ויוקרה חברתיים. התפקידים הצבאיים היוו אתגר ומימוש אישי. כיום מוטלת ראייה זאת בספק לאור יכולתם של המשתחררים מהצבא לרכוש השכלה, לממש יכולות ופוטנציאל אישי – בעיקר בתחומים עתירי ידע – ולהביאם לביטוי מחוץ לצבא. דפוסי החשיבה וההתנהגות בחברה משקפים את תרבותה, את מערכת הערכים שלה, את תפיסת היוקרה של המעמד ושל נושאי המשרות השונים. במעמדו של קצין צה"ל נוצר פיתוח הולך וגדל בתרבות הישראלית.

שיין (1992) הגדיר תרבות כמכלול הדפוסיים הקבוצתיים, שאותם ניתן לארגן בשלושה רבדים: הרובד הגלוי, שבו רואים את ההתנהגויות ואת הטקסים; רובד הערכים ורובד האמונות, שהם הפרדיגמות – המסגרות להתבוננות בעולם ובאנשים.

החברה הישראלית עדיין אינה מקריבה סופית את גיבוריה שסרו, משום שהיא נמצאת בעיצומו של התהליך שבו משתנים החשיבה ומיקום הערכים של הרובד הגלוי בהתנהגותה ובעיקר של ערכיה ואמונותיה. כך, למשל, מבינה החברה הישראלית כי מאיר הר-ציון ניהל מסע נקם פראי ופרטי על הריגת אחותו שושנה, אבל משאירה את הר-ציון על חצובת המיתולוגיה הישראלית. היא מעמידה לדין את סרן מלינקי, מפקד הטבח בכפר קאסם, אבל גור-הדין אינו עומד ביחס ישיר לאירועים. היא רואה בווידיאו של תא"ל אריה בירו על חיסול שבויים מצרים במתלה כשל אישי וצבאי. היא ממצה את הדין במשפטו של סגן דניאל פינטו במבצע ליטני, שקיבל את הגנת המערכת והתקשורת בשלב ראשון, ואף זכה לאהדת הציבור, אבל האירוע נחקק בתודעה הציבורית כטראומה. מאוחר יותר קיבל פינטו חנינה מהרמטכ"ל רפאל איתן. החברה הישראלית שומעת את הגרסאות הסותרות בפרשת השבוי של רן פקר, אבל איננה עושה מאומה, ובכל זאת, במשפט השדה שמנהלים נגדו חבריו לחיל הם מונעים ממנו להיות מפקד חיל האוויר. היא שומעת על פרשת צאלים ב', שבה היה מעורב הרמטכ"ל דאז, אהוד ברק, אשר אף מואשם על-ידי שר המשפטים בממשלת נתניהו, צחי הנגבי, בבריחה ("אהוד ברח"), אך בוחרת בו להיות ראש הממשלה של ישראל. והיא ממשיכה להתחבט בבעיית גיבורים שסרו, כמו בסיפור העתירה של עמי הולנדר נגד מינוי סא"ל ארז למפקד שייטת 13.⁷

אך יחד עם זאת, מינוי מפקדים בצה"ל, שבעבר היה נושא לשיקול המערכת הצבאית בלבד, ונקבע על-פי פרמטרים מסוימים כגון מקצועיות, כבר איננו נחלתו הבלעדית של הצבא. הציבור עירני ומגיב נגד מינויים של מפקדים שסרו. השינוי התרבותי בחברה הישראלית, הנעשה בסיוע התקשורת ולעיתים גם על-ידי רתימת המערכת המשפטית, משפיע על החלטות הצבא בדבר מינוי מפקדים.

התערבות החברה בענייני הצבא באה לידי ביטוי גם במעורבות ההולכת וגדלה של הורי חיילים ביחידות שבהן משרתים בניהם. הנושאים שבהם נוהגים ההורים להתערב הם תנאי השירות, ביקורת על נהלים והגנה על החיילים מפני מה שנתפס כשירות לב של המערכת הצבאית. כך עומד הצבא בפני פרדוקס: מצד אחד הוא מעוניין להיות מקצועי ומנותק משיקולים לא רלוונטיים, אך מצד אחר הוא נאלץ להיכנע לדרישות החברה הישראלית הן בתחום המינויים והן בתחום ההתערבות ההולכת וגדלה של ההורים בשירות של ילדיהם.

אחת הסיבות המרכזיות להתערבות הגוברת של החברה במתרחש בצבא היא הירידה המתמשכת ביוקרתם וביקורתם של צה"ל ושל מפקדיו. צה"ל גם הוא פתוח יותר מבעבר, והדבר בא לידי ביטוי הן באירועים דוגמת "ימי הורים" והן בכינונות למסור

מידע מלא על כישלונות מבצעיים ועל תאונות אימונים. אחת הדוגמאות לכישלון של צה"ל היא פרשת קבורתם של חללי השייטת שנפלו בפעולת אנצרייה. קבורת חלקי הגופות שהוחזרו מלבנון נעשתה בסתר, ללא ידיעת המשפחות, כפי שנהוג בצה"ל ומתוך כוונה תמימה לא להוסיף כאב למשפחות השכולות. אביו של החייל רז טבי שנהרג בפעולה ביקש לפתוח את קבר בנו כדי לוודא כי אכן קברו רק את חלקי גופת בנו. צה"ל טען כי נעשתה בדיקה טרם הקבורה וסירב לפתוח את הקבר. לאחר פנייה לבג"ץ פתח צה"ל את הקבר ונבדקו חלקי הגופות. הממצאים הוכיחו כי חשדותיו של האב היו מוצדקים. נחשון טבי, האב, טען כי איבד את אמונו בצה"ל. הוקמה ועדת חקירה בראשות השופט אליהו וינוגרט, וזו בדקה את התקלות שאירעו בזיהוי החללים ובקבורתם. ועדה זו הייתה השלישית שהוקמה לפרשה זו. קדמו לה שתי ועדות שהקים הצבא. הוצאת החקירה אל מחוץ לצבא מלמדת על רמת האמון שנתן הציבור לוועדות שפעלו בתוך הצבא. על רמת האמון הזאת ניתן ללמוד מהתבטאותו של נחשון טבי בעקבות החלטת השופט אליהו לא לאפשר לנציגי המשפחות השכולות להיות נוכחים בדיוני הוועדה: "לא אוותר ולא אתן לוועדה נוספת לטייח את הפרשה... אני עלול לעשות מעשה קיצוני... אני אקח לפיד בוער, אשרוף את עצמי מול ביתו של ראש הממשלה"⁸. פרשה זו, כמו פרשות נוספות אחרות, העמידה את צה"ל באור שלילי ופגעה קשות באמינותו

וביקורתו. גם להתפתחות הטכנולוגית יש השפעה על האתוס של צה"ל. ההתפתחות הטכנולוגית והמדעית הביאה בעקבותיה שינויים משמעותיים בערכי החברה. בעבר ניתן היה לאפיין ערכים, כמו הקרבה עצמית וויתור על צרכים אישיים למען היחידה החברתית הגדולה, כגון המשפחה, הארגון, הצבא והמדינה, אשר תפסו מקום מרכזי בחיי הפרט. החברה קדמה ליחיד ולצרכיו. הערכים קראו לסדר ולשיטתיות וכן לויתור על תענוגות למען יעילות. הדגש היה על עבודה. כיום ניתן לאפיין את הערכים הנוכחיים ככאלה המכוונים לאינדיווידואל, כשהמיקוד הוא עתה על ה"אני" – על צרכיו, על מניעיו, על שאיפותיו ועל מטרותיו. העבודה חדלה להיות ערך כשלעצמו, כפי שהדבר בא לידי ביטוי בדרישת הקצינים להטבת תנאיהם. העבודה חייבת להיות יותר מאשר שליחות – עליה להביא סיפוק ותשלום גבוה, כדי שניתן יהיה לקנות את הסיפוק הנוסף בפעילות שמחוץ למסגרת העבודה, בזמן הפנוי ההולך וגדל.⁹ את המעבר מתרבות של הקרבה עצמית לתרבות של הגשמה עצמית ניתן לראות גם בתגובה המבוהלת להתקפות הטילים במלחמת המפרץ. תגובה זו מלמדת שהאזרח הישראלי מוכן כיום פחות "לשלם את המחיר".

ביטוי נוסף לשינויים ביחסה של החברה האזרחית לענייני הצבא והביטחון הוא בתחום התקציב השנתי. בשנים האחרונות נדרש הרמטכ"ל להשקיע מאמץ אישי רב על מנת לשמור על ההיקף

הנומינלי של התקציב העומד לרשותו למרות העלות ההולכת וגדלה של מערכות הנשק המתקדמות. משקלן היחסי של הוצאות הביטחוניות פחת מ-33% מהתוצר הגולמי בשנת 1975 לכ-20% בתחילת שנות ה-90.¹⁰ לקראת הכנתו של תקציב המדינה של 1994 הוחלט לראשונה לחשוף את היקף ההרשאה להתחייבויות של משרד הביטחון. צעד זה, שמטרתו המוצהרת היא לאפשר פיקוח ציבורי נאות על הוצאות משרד הביטחון, משקף את הגישה החדשה לנושאים צבאיים, שבעבר הוסתרו מעיני הציבור. מעניין לעקוב אחרי השינויים באמצעות השירים שהתפרסמו מאז קום המדינה. לרגל חגיגות היובל למדינת ישראל יצאו דיסקים ובהם אוספים של כל השירים החשובים במהלך 50 שנות המדינה. האזנה לדיסקים אלה מגלה כי בעוד שבשנים הראשונות הוקדשו שירים רבים מאוד לצבא ולהווי הצבאי, הרי מספרם של אלה הלך וקטן במהלך הזמן. שינוי נתון נוסף, הוא באווירת השירים. שמעון כגן טוען¹¹ כי ישנה ירידה באופטימיות של השירים. יתר על כן, בעבר ציינו השירים נופים ומראי מקום בארץ-ישראל, למשל "הרי גולן", "כינרת", "ערבה" וכן שמות ישראליים מובהקים, דוגמת "דודו", "דינה ברזילי" וכו'. כיום השירים הם לרוב ללא מראי מקום ובדרך-כלל ללא שמות, אלא כלליים כגון "יפה שלי", "שרה ברחובות", "בלעדדיך" ועוד רבים אחרים.

נראה שהצבא מקווה ששכר והטבות ביד רחבה יעצרו את דליפת הכשרונות החוצה, אבל אין להניח כי צה"ל יוכל להתחרות במגזר הפרטי

כל אלה מצביעים על כך שהחברה הישראלית נמצאת בתהליך של שינוי ביחס למקומם של צה"ל ושל הפטריוטיות בזהות הקולקטיבית הישראלית. רב-אלוף (מילי) אמנון ליפקין-שחק נשא דברים בערב לזכרו של ראש הממשלה המנוח, יצחק רבין. בשלב מסוים הוא פנה ליצחק רבין ואמר: "אבל כמה רחקנו, המפקד, מהימים שבהם מדי צה"ל היו מקור לגאווה, מקור לכבוד"¹². הערכים המרכזיים כיום בחברה הישראלית אינם זהים בחשיבותם ובמרכזיותם לערכים של הצבא. ערכי החברה הישראלית אומנם משתנים, אך כך גם ערכי צה"ל. מעניינת בעקבות זאת השאלה מי הוביל את מי – האם צה"ל התאים את עצמו לשינויים בחברה או להפך?

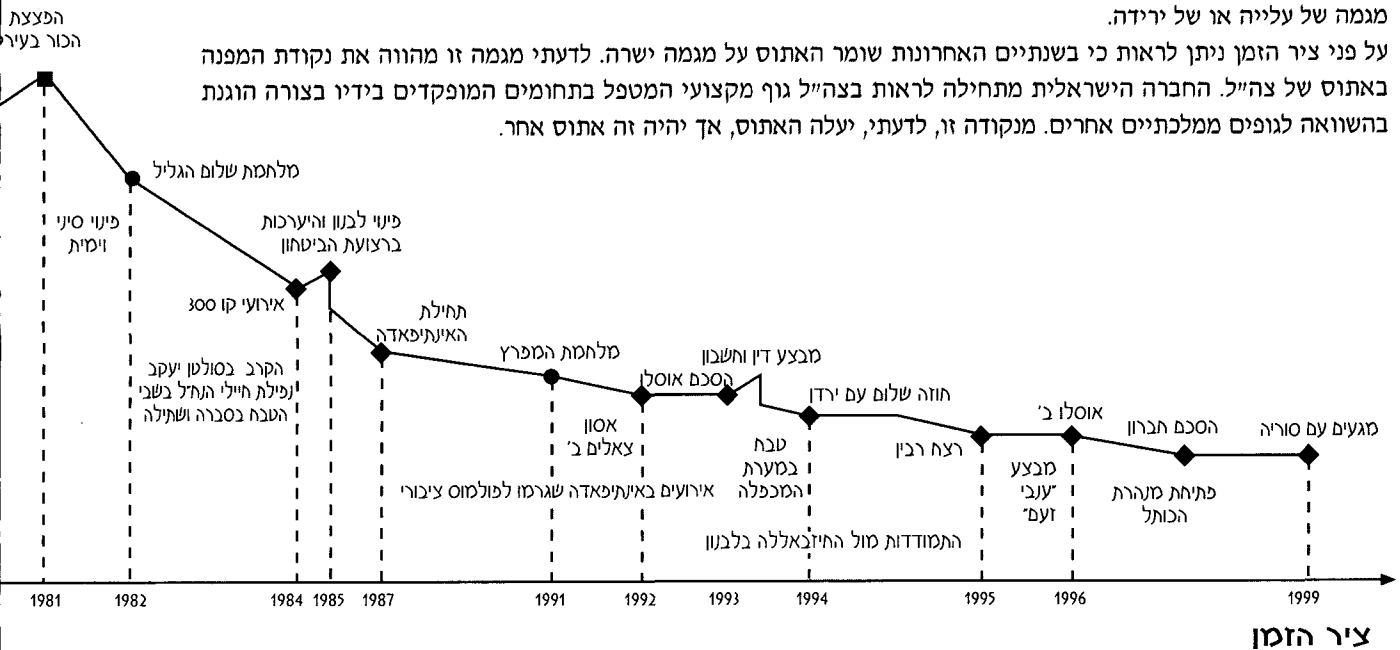
צה"ל, שנחשב בעבר למוסד שמעל לפוליטיקה ומעבר לביקורת, הופך לאט לאט למוסד ממלכתי נוסף. שורשיה של מגמה זו נעוצים במלחמת יום הכיפורים, שחשפה בקיעים בשריונו של צה"ל, שרק שש שנים קודם לכן נתפס כצבא בלתי מנוצח. המצב החדש התבהר עוד יותר במלחמת לבנון ב-1982. אבל נראה לי כי צה"ל והחברה הבחינו בכך רק בעקבות האירועים בשנים האחרונות, דהיינו האינתיפאדה (1987-1993), מלחמת המפרץ (1991) והשהות הממושכת של צה"ל ברצועת הביטחון עד לשנה זו. השינויים ביחסי צה"ל והחברה הישראלית באו לידי ביטוי בראש ובראשונה בשינוי במערכת היחסים בין צה"ל לכללי התקשורת. כלי התקשורת בישראל, כמו בכל מקום אחר בעולם המפותח, נעשו תוקפניים וחטטניים יותר. סוגיות של הגנה ושל ביטחון אינן זוכות ליחס מיוחד, וגם צה"ל אינו זוכה ליחס

הסבר על גרף האתוס

גרף האתוס של צה"ל בחברה הישראלית נבנה באופן יחסי ולא לפי ערכים מספריים, משום שלא יכולתי לתת ערך מספרי לאתוס. נקודת ההתחלה של האתוס היא טרם קום המדינה וטרם הקמת צה"ל. לכן ההתחלה איננה בנקודת האפס על גבי ציר האתוס. ניתן לראות כי האתוס עולה בהדרגה עד למלחמת יום הכיפורים ב-1973. מלחמה זו מהווה את נקודת השיא באתוס של צה"ל בחברה הישראלית. מנקודה זו פוחת האתוס עד לתקופה הנוכחית, שבה הוא למעשה נמוך יותר מאשר בנקודת ההתחלה. מבצעים שונים שבוצעו לאחר 1973 הביאו לעלייה זמנית של האתוס, אך לא עצרו את מגמת הפיחות שלו.

בנקודות הזמן שבהן נחתמו חוסי שלום או הסכמים עם הפלשתינים מצאתי לנכון להשאיר את האתוס באותה נקודה, ללא שינוי מגמה של עלייה או של ירידה.

על פני ציר הזמן ניתן לראות כי בשנתיים האחרונות שומר האתוס על מגמה ישרה. לדעתי מגמה זו מהווה את נקודת המפנה באתוס של צה"ל. החברה הישראלית מתחילה לראות בצה"ל גוף מקצועי המטפל בתחומים המופקדים בידיה בצורה הוגנת בהשוואה לגופים ממלכתיים אחרים. מנקודה זו, לדעתי, יעלה האתוס, אך יהיה זה אתוס אחר.

מסנוורים את עיניהם של ישראלים רבים ובמקביל מעמעמים את הילת היוקרה שאפפה את צה"ל ובמיוחד את הקצונה שלו. ההנחה שרווחה בעבר הייתה שלצה"ל זכות קדימה על משאבי האנוש והמשאבים החומריים של המדינה – אך הנחה זו איבדה הרבה ממשקלה. בעיני ישראלים רבים היום השירות בצבא אינו כרטיס כניסה כבעבר לעבודה, לקידום ולהשגת מעמד חברתי גבוה.

היום, יותר מתמיד, קשה ליצור אתוסים ומיתוסים. זאת תקופה שבה לא רק שאין מייצרים אתוסים חדשים, אלא שוברים את הישנים על-ידי מחקרים של "היסטוריונים חדשים" המשתדלים להוכיח כי מאחורי המיתוס אין לרוב אמת עובדתית. זאת תקופה של "שחיתות פרות אידיאולוגיות קדושות", תקופה שבה שולטות הרציונליות והפרשנות האפיקורסית לסמלים ולערכים ישנים וקיימים. יחד עם זאת עלינו כחברה להבין, כי איננו מסוגלים להתנתק לחלוטין ממיטוסי יסוד הקובעים את זהותנו. אלה טבועים בנו יחד עם הספקות הקיימים בעידן הרציונלי והתקשורתי הגלובלי.

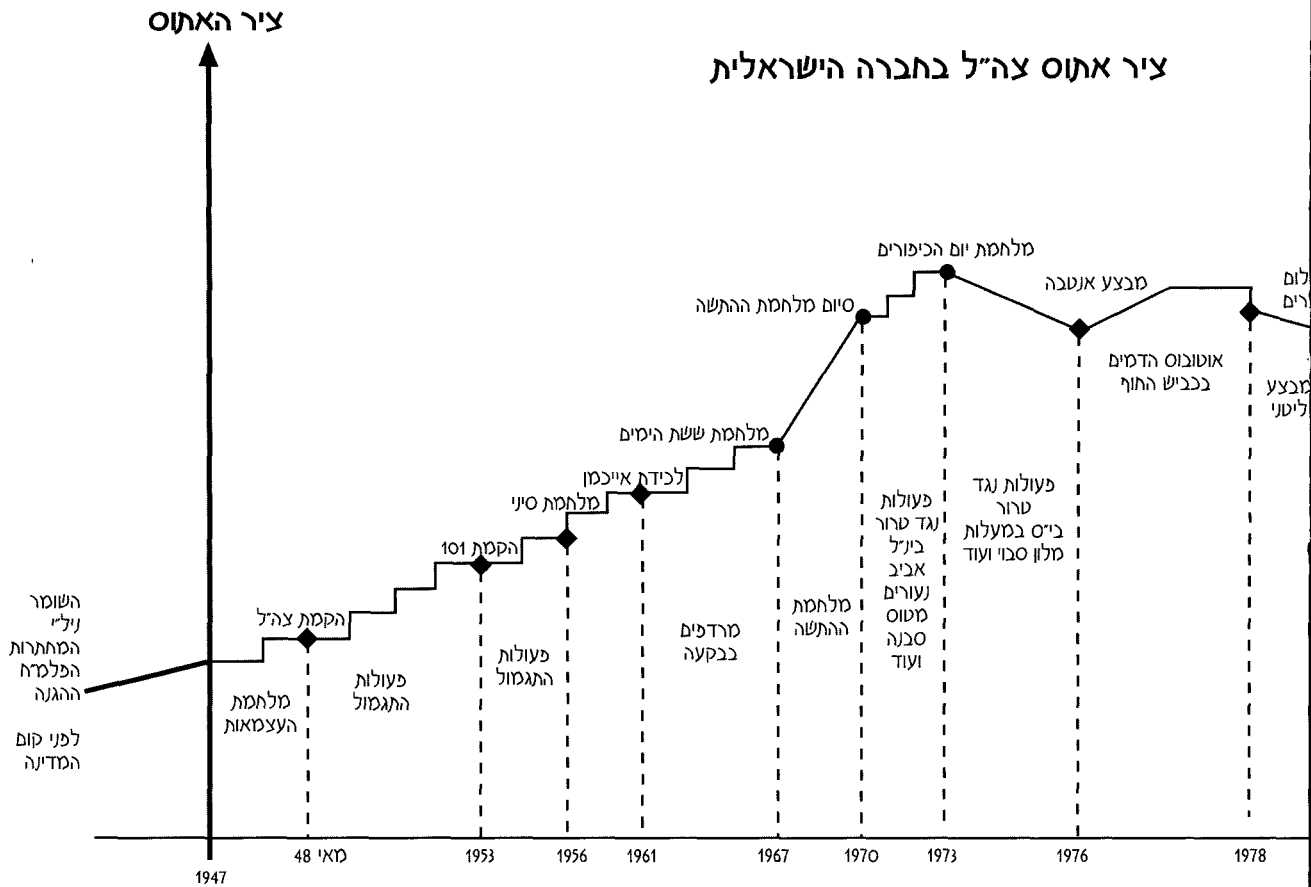
המאפיין את המיתוסים הוא, בין היתר, יכולתם לגייס ציבור רחב, תוך מתן ביטוי לאמונות ולשאיפות שהחברה מאמצת לעצמה. יש יחסי גומלין והזנה הדדית בין מערכת נורמות השלטת בחברה למיתוסים המלמדים על האמונות והציפיות שלה מעצמה,

מיוחד כבעבר. יתר על כן, צה"ל כבר אינו סגור מפני ביקורת קפדנית של כתבים ושל עורכים ישראלים צעירים, המסרבים לקחת על עצמם כללי צנוורה, כפי שהיו מקובלים על קודמיהם. הביטחון בכלל וצה"ל בפרט הם יותר בבחינת חדשה עיתונאית שצריך לסקר אותה, מאשר אתוס של הישרדות לאומית.

סיכום

מרקם החברה הישראלית הולך ומשתנה. לשינוי זה מרכיבים רבים, שאחד מהם הוא העלייה הגדולה מחבר המדינות. מאז תחילת שנות ה-70 צועדת ישראל לכיוון של כלכלת שוק. ישראלים שציפו ורצו בעבר לשרת בצה"ל בשירות קבע, מעדיפים כיום לעבוד בחברות פרטיות ולהרוויח יותר כסף. האידיאל החברתי אינו עוד הקיבוץ, העבודה החקלאית והצבא. הישראלים חיים יותר ויותר בעולם של פרברים ונוסעים הלוך ושוב לעבודה בעיר, דרך הפקקים הרבים. ימי העבודה ושעות העבודה אינם שונים מהותית מאלה הנהוגים במערב אירופה או בארצות-הברית. גם תרבות האכילה דומה, החל מארוחות עסקיות במסעדות דרך רשתות המזון המהיר הזהות בכל הסניפים בכל הארצות. העיסוק בהישגיות של העובדים בעסקים הפרטיים, היוקרה הנלווית כיום לתחום ההיי-טק, הכסף הגדול הזורם והפוטנציאלי בתחום זה, כפי שהומחש בעסקאות "מירביליס" ו"כרומטיס",

ציר אתוס צה"ל בחברה הישראלית

- הארץ**, 12 בפברואר 1993
3. אניטה שפירא, **יהודים חדשים יהודים ישנים**, עם עובד, 1997, עמ' 15
  4. **מערכות** 363, עמ' 3
  5. אליוט אי כהן, מיכאל ג' אייזנסטאדט, אנדרו ג' בסביץ, **עיונים בביטחון המזרח התיכון**, 1999, עמ' 89
  6. לעיון בריאיון המלא ראו בעיתון **מעריב**, 26 ביוני 1999
  7. רן אדליסט מפרט את קובלנת עמי הולנדר, תוך שהוא טוען כי הסיפור הזה רודף את החברה הישראלית מאז סיפורת של שירת הלי"ה.
  8. כתבה מלאה בנושא ראו ב**מעריב** יום ו', 10 בספטמבר 1999, עמ' 5
  9. להרחבה על השינויים ראו אצל שפירא יונתן ובן אליעזר אורי, **יסודות הסוציולוגיה**, 1988
  10. ראו אצל ברקאי, ח', "תקציב הביטחון ירד", **גלובס**, 14 באוקטובר 1993
  11. מתוך דברים שנאמרו במהלך הרצאה
  12. **הארץ**, 31 באוקטובר 1996, עמ' 2
  13. ראו את הכתבה "צבא השלום" מאת יואב לימור ועופר שלח ב**מעריב**, 7 בינואר 2000

כיצד היא רואה את עצמה וכיצד היא רוצה לראות את עצמה. את השיח הציבורי על צה"ל יש לערוך בעיתונות ובכלי התקשורת השונים, אך בלי הצורך האובססיבי של ניפוץ מיתוסים וחיפוש "הדם". חברה זקוקה למיתוסים אשר יאחו את השטעים הקיימים בה. חברה זקוקה לערכים קולקטיביים אשר יהיו שותפים לכולם כדי להוות בסיס נורמטיבי להשתייכות הפרטים לקבוצה, כדי ליצור את המשכיות החברה. אני מניח כי רק מיתוסים מסוגלים להביא את הציבור בחברה לוותרים ולקורבנות אישיים למען החברה, וכי רק מיתוסים מסוגלים ליצור חזון יצירה בעלת עוצמה אשר תניע את החברה להיות טובה יותר. המיתוס יוצר לנו זהות ומעניק משמעות לחיינו. אם המיתוס של צה"ל פוחת, עלינו ליצור מיתוס אחר, שאיתו תוכל החברה להזהות. דור הפלמ"ח דור ה"צבר" ידעו להתאים מיתוסים קיימים של היהדות למציאות החדשה שנוצרה עם הקמת מדינת ישראל. גם על הדור הזה מוטלת החובה לעצב אתוס חדש, ייתכן על בסיס הישן.

הערות

1. להרחבה בנושא המהפכה בענייני ביטחון בישראל ראו: **מערכות** 364, יוני 1999
2. דברי סגן ראש אכ"א, תא"ל יי פוקס, מצוטטים בעיתון

